

Sørsamisk historie og norske kilder, en utfordrende kombinasjon

Denne kombinasjonen er i mine øyne utfordrende av to grunner. For det første er det sørsamiske området beheftet med en særegen historiografi. Områder lenger nord har nytt godt av flere tiår med forskning på samiske forhold. I sør har det ikke vært noen stor akademisk kraft brukt på samiske forhold. Den akademiske krafta som har blitt brukt på samiske forhold har i stor grad blitt brukt på spørsmålet om samene har vært i Sør-Norge hele tida eller bare nettopp ankom. Dette har vidtrekkende og gjennomgripende konsekvenser i forhold til blant annet rettighetsdebatt og avgjørelser i rettssaler. Videre har dette gitt en opphetet debatt spesielt i områder lenger sør enn Helgeland, og nok ikke ført til mye historieskriving, og derfor har vi lite forskning å vise til. Dette første er viktig å vite om, men jeg skal ikke her bruke mye tid på akkurat dette. Den andre grunnen til at dette er en utfordrende kombinasjon er at historikeren kommer ut på teoretisk utfordrende marker og må forholde seg til kildekritiske utfordringer, og dette igjen har metodiske implikasjoner. Dette andre punktet vil jeg bruke tid på.

Teoretisk bakgrunn

Det tenkemønsteret som man på forhånd drar med seg inn i arbeidet med kildene og tolkninga av kildene er et viktig redskap, men også en forstyrrende faktor. Jeg vil peke på forståelsen av etnisitet, anakrone og stereotype forestillinger og sentrale samiske samfunnsinstitusjoner som vesentlig i denne sammenhengen. Samtidig finnes det en rekke andre forhold som man også kan dra inn, slik som statsmakt, men som jeg holder utafør her av hensyn til omfanget.

Etnisitet

Etnisitet er et kjernebegrep. Etnisitet må ikke forveksles med kultur. Etnisitet er en kollektiv forståelse av at man hører til en avgrensa gruppe og at andre på sin side også gjør det. Med andre ord gir man seg selv etnisitet, og man får det av andre. Etnisitet er kollektiv og individuell, og i høyeste grad foranderlig¹. Etnisitet er altså en identitet. Identitet er en prosess mellom individet og samfunnet som foregår hele livet, men denne prosessen er ikke et bevisst

¹ Jenkins, R: *Rethinking Ethnicity*, London 1997, s 16 ff

og overveid valg ved enhver anledning. Det er også viktig å huske på at identitet ikke kan bli til uten et kollektiv, og at kollektiv identitet har ulike nivåer og virkefelt. Skal man oppfatte identitet i et slikt system må man ha kontraster, det må gjøres forskjell. Slik oppstår en etnisk grense. Oppfatter man seg forskjellig fra noen, vil man også oppfatte seg lik andre. Siden dette er en prosess som pågår hele tiden, vil identiteter også forandre seg hele tiden. En konsekvens av en slik forståelse er at etnisitet ikke kan forstås som essensiell i betydningen evig og uforanderlig. Ikke er det nødvendig at menneskene har en like klar oppfatning av etnisitet heller. Derfor kan man ikke regne med at etnisitet og prosessene som påvirker den, trer klart fram i kildematerialet. Som en konsekvens må man sørge for å anlegge et teoretisk utgangspunkt i arbeidet med fortida i Sør-Norge som tar høyde for at det har vært ulike etniske grupper i området lenge, og de har vært i kontakt med hverandre, gjensidig påvirket hverandre og utgjort et system. En slik oppfordring kan virke unødvendig for de som er vant til å arbeide med historie lenger nord. Slik jeg ser det, har ikke en slik bevissthet vært vanlig for sørsamisk historie sin del. I mine øyne er det etnisiteten, og prosessene knytta til utviklingen og opprettholdelsen av den, som er hovedutfordringen i forhold til de skriftlige kildene, og metoden man anlegger i arbeidet med dem. Jeg anser det som hovedutfordring fordi fraværet av opplysninger om etnisitet i kildene blir tolket som fravær av samer.

Stereotypier

Den befestede forestillinga av hva det vil si og hva det har villet si å være same er også sentral her. Det følger av forståelsen av etnisitet at innholdet i identiteten *same* og ikke minst de kulturelle trekk som har vært i virksomhet for å markere samiskhet, har vært foranderlige. Dessverre henger en motsatt forståelse igjen. Man kan lett falle for en stereotyp, statisk og anakronistisk oppfatning av hva samer og samisk samfunn har vært. De har vært oppfattet som et nomadisk folk uten omfattende samfunnsorganisasjon og med en økonomi som enten kan knyttes til jeger-samlertilpasning eller husdyrnomadisme. Da er det ikke rom for å tenke annerledes. I tillegg kommer den sterke bevisstheten om linjene tilbake til vikingenes forfedre der enkelte kulturtrekk og samfunnstrekk kan settes i sammenheng med vår situasjon i dag, ulikt (sør)samisk historie. Nasjonal historieskriving, både lokalt og nasjonalt, har sørget for å skrive samisk historie ut av historien. Sørsamisk historie forblir marginal, stereotyp og uinteressant, og derfor får vedtatte sannheter være i fred.

Samiske samfunnsinstitusjoner

Jeg mener at en forståelse av de samiske samfunnsinstitusjonene som for eksempel maadtoe, laahkoe, saajve, sijte og nåejtie er viktig. Selvfølgelig kan man da falle i en anakron felle, men om man tar med disse institusjonene, vil de kildeopplysningene man finner i de norske kildene, lettere kunne forstås. Utgangspunktet mitt er at de samene som har satt spor etter seg i 1700 og 1800 – tallets kilder i tillegg til å være medlemmer av en større samfunnsorden også befant seg i sitt system og var styrt av sine institusjoner. Misjonsarbeidet som skjøt kraft på 1700-tallet, forandra nok det ideologiske grunnlaget for flere av disse institusjonene, og de hadde jo heller ikke bestått uforandret i årenes løp, men jeg mener de ikke er til å komme utenom for å kunne forstå og tolke kildeopplysninger.

Nåejtie og hans bruk av gievrie har faktisk styrt menneskers valg. Det finnes øyenvitneberetning fra omkring 1830 om hvordan en mann, antakelig Njaarke-Næjla, spurte gievrie hvor han skulle dra på vinterbeite². Innafor en aktiv religion ville nåejtie ha en maktposisjon til å definere, til å gi svar og til å sette i gang handling.

Saajvh var også en viktig del av den gamle samiske samfunnsideologien, og i tillegg til å være hjem for forfedrenes sjeler, var de også rettighetsbærere. Hadde man saajve i et område, så hadde man også rettigheter. Saajvh gikk i arv, og kunne derfor være spredt over et stort område. Saajvh ga rettigheter utafør ens sijte, som er den største sosiale gruppa man har kjent i det samiske samfunnet.

Sijte var en sosial, geografisk og økonomisk enhet som sannsynligvis har spilt en viktig rolle for kulturell reproduksjon. I hvilken grad, når og i hvor stor utstrekning det sørsamiske samfunnet har vært preget av denne institusjonen er uklart, sjøl om eksistensen er dokumentert.

En av institusjonene som kanskje har overlevd best fram til i dag er maadtoe – og laahkoesystemet, som definerer et individs rettigheter og plikter og sosial rolle innfor et omfattende system av slektskapsbenevnelser og områdetilhørighet.

Mitt poeng med å ta med disse sørsamiske samfunnsinstitusjonene er at de gir en annen forståelse av den samiske mobiliteten og tilsynelatende omflakkingen over store områder,

² Olsen, Lars: Om runeboennen (fra 1885) i *Ottar nr. 4* 1997, Populærvitenskapelig tidsskrift fra Tromsø museum, s 6 - 7

som for noen vil framstå som bevis for manglende struktur og samfunnsorganisasjon, mens jeg mener det er en refleksjon av akkurat det. I tillegg vil sannsynligvis bortfallet av disse samfunnsinstitusjonene kanskje føre til en større grad av orientering mot de norske og statlige alternativene, og en større grad av endring i det samiske samfunnet.

Kildekritikk

Med en slik tilnærming kan man så gå løs på kildene. Norske kilder som kirkebøker og folketellinger kan ikke sees på som etniske registre, og om de hadde vært det ville de allikevel ha vært vanskelige å bruke blant annet på grunn av etnisitetens essens, den er konstruert og ikke bestandig. Dessverre har det vært en viss tendens til å se på kildene som akkurat det, altså etniske registre. I tillegg kommer forskerens fordommer før materialet i det hele tatt er studert. Til slutt kompliseres dette ved at statens norske kilder kanskje ikke reflekterer mer enn en flik av den fortidige samiske virkeligheten. Mitt utgangspunkt er at jeg i hovedsak har arbeidet med folketellinger og kirkebøker i forbindelse med hovedfagsoppgaven min³ som tok for seg samisk historie i Åarjel – Njaarke 1775 – 1865, og blant annet bykselsbrev i arbeidet med ei bok om samisk historie i Østre Namdal 1700 – 2000⁴. Jeg vil her ha en gjennomgang av folketellinga fra 1801 og kirkebøkene fra tida mellom 1775 – 1804 i tillegg til at jeg kommer noe inn på bykselsbrev. Mitt fokus er å påpeke problematiske sider ved kildene.

Folketellinga i 1801

Folketellinga fra 1801 er dessverre full av feil og utelatelse når det gjelder den sørsamiske befolkninga. 1801-tellinga ble tatt opp 1. februar 1801, men i realiteten ble den tatt opp i løpet av flere uker. På landsbygda var prestene ansvarlige, og de hadde hjelp av skolemestre og klokkere. Husfedrene skulle møte fram for å gi opplysninger 1. februar, og på de påfølgende søndager til tellingen var ferdig. Ved å kontrollere tellinga opp mot opplysninger fra blant annet kirkebøkene, men også bykselsbrev, har jeg funnet flere eksempler på feilkilder.

Samer utelatt

I dagens Bindal fant jeg ikke ei samisk befolkning overhodet i folketellinga i 1801 sjøl om kirkebøkene for Solstad og Vassås har mange innførsler om ei samisk befolkning knytta til både fjordene og reindrifta. I hele Brønnøy, som Bindal var en del av i 1801, var det heller

³ Hermanstrand, Håkon: Sørsamisk samfunn i endring: Fokus på Åarjel – Njaarke 1775 – 1865 i *Senter for samiske studier. Skriftserie. nr 16*, Tromsø 2008

⁴ Hermanstrand, Håkon og Kosmo, Ansgar J: *Røyrvik: Samene i Østre Namdal*, Røyrvik 2009

ingen samer bedømt ut fra en gjennomgang av Digitalarkivets versjon av tellinga og etter noen stikkprøver etter personnavn.

I dagens Nærøy og Vikna kommuner kunne jeg ved tidkrevende kontroll opp mot kirkebøker finne 3 eksempler på samer som var med i folketellinga i 1801, men de var ikke angitt som samer. De var fastboende. Dette gjaldt 2 enkehushold boende som inderster på gården Risvik i dagens Nærøy kommune, og 2 husmannsfamilier på plassene Kjørsenget i dagens Vikna kommune og Båssvika i dagens Nærøy kommune. I tillegg var det en rekke samer som ikke ble tatt med i tellinga overhodet, som i Bindal.

Feil opplysninger

I Overhalla prestegjeld, som i dag tilsvarer Røyrvik, Namsskogan, Høylandet, Grong og Overhalla kommuner, var det talt opp over 100 samer som et eget ”sogn”; *Lapperne i Overhalden*. Disse var alle satt opp med tilhold på ulike ”fjell”; Tromsfjeld, Stenfjeld osv. som tilsvarte den norske ”gård” som tellingsenhet. Sammenlikna med folketellingsopplysningene fra 1801 for Bindal, Nærøy og Vikna kan det da virke som om opplysningene for Overhalla er fullstendige eller pålitelige. Slik er det nok ikke.

Det første man kan merke seg er at alle samene er plassert på fjell langt vekk fra de norske bygdene, og samtidig merke seg måneden for folketellinga. Plasseringa langt vekk fra de norske bygdene kan virke rimelig hvis man ikke tar med i betraktningen eldre kildeopplysninger om bygdesamer. En del av de andre samene drev med rein, og driftsmønsteret for reindrifta betinget sannsynligvis at de ikke var på disse fjella i februar. Altså var de mest sannsynlig nærmere bygdene og kysten.

For det andre har jeg påvist en utelatelse gjennom sammenlikning av bykselsbrev. I dagens Røyrvik kommune ligger det samiske området Gaskejeneme. 1801- tellinga har med Dærgafjeld som et tellingsområde. Dærgafjell, eller Dearka, er en del av, men ikke hele Gaskejeneme. I bykselsbrev fra tidlig 1800 – tall nevnes det to byksler i Gaskejeneme, men bare den ene er med i 1801-tellinga, kalt Dærgafjeld. Dette betyr at så mye som en hel sijte kan være utelatt.

For det tredje er det påfallende at alle samene er plassert på fjell, med ett unntak. Samemanntall fra 1781 og 1789 fra det samme området opererer med en relativt stor gruppe bygdesamer; om lag 1/3 av de registrerte samene. Bare en bygdesamefamilie, med tilhold i

Skistadmarka i Overhalla, er med i 1801. Samtidig er en del navn på bygdesamer fra 1700-tallsmanntalla gjenkjennbare under tellingskretsen Tromsfjeld. Noen navn som kunne være rimelig å tro fantes i 1801-tellinga, finnes ikke. Et eksempel er ekteparet Marith Olsdatter Nordahl og Lars Olsen Fiskum, gift i 1790, som begge var samer, mens etternavna antyder at de levde i bygda.

For det fjerde er det feil i tellingas opplysninger. Ett barnløst ektepar, Malena Pedersdatter og Sari Jørgensen står med tilhold på Flåttedalsfjellet i 1801. Dette er feil. Malena Pedersdatter og Sari Jørgensen holdt til i Brønnøy/Bindal og hadde mer enn 5 barn på dette tidspunktet. Feilen kommer antakelig av at folketellinga i 1801 og samemanntallet fra Overhalla i 1789 er påfallende like. Presten, klokkeren og skolemesteren har sannsynligvis brukt opplysninger derfra i tillegg til andre opplysninger de hadde. Det kan være fristende å peke på en mulig parallell mellom Overhalla og Vefsn i 1801. Begge hadde fortid som misjonsdistrikter og begge har i 1801 med en samisk befolkning i tellinga plassert på ulike fjell.

Når det da i dagens Bindal og Brønnøy i følge folketellinga i 1801 ikke var en eneste same, betyr dette bare at man må lete i andre kilder. Også for Brønnøys vedkommende er dette relativt enkelt. I forbindelse med dette seminaret så jeg over Brønnøy kirkebok 1800 – 1801, og fant samer med tilknytning til et sted mellom Berg og Vedal, Karijorden, før og etter folketellinga. Thomes Mathiesen døpte sitt barn Andrea Maria *af Karijorden* i april 1800 med 4 samiske faddere. Noe etnonym er han ikke beheftet med. Det betyr altså at presten ikke skrev i kirkeboka at han var same. Andrea Maria døde på senhøsten samme året og ble gravlagt som *Lap af Karijorden*. Neste år, 5. november, døpte Thomes Mathiesen et nytt barn, fremdeles *af Karijorden*. Noe etnonym var han ikke beheftet med da heller. Et annet eksempel fra Brønnøy er fra Nøstvik i Velfjorden der for eksempel Erland Olsen ikke er med i tellinga. Kirkeboka viser derimot at han ble konfirmert på høsten 1801, 16 år gammel. Han levde sitt liv med en stor familie i det samme området i første halvdel av 1800 – tallet, og finnes ingen steder i 1801-tellinga. Når det i Alstahaug prestegjeld er et tjuetalls bygdesamer, er det sannsynligvis kun et minimum. Det er ikke urimelig at det var langt flere som levde et mer typisk samisk liv, som ikke ble tatt med i folketellinga. Når det i Vefsn listes opp en rekke samer i ulike fjellområder, er dette neppe der de var i februar 1801, det er neppe alle og det var sannsynligvis andre som ikke levde i fjellet.

Kirkebøkene rundt 1800

I skriving om sørsamisk historie har kirkebøkene fått en spesiell rolle. De har på det mest ekstreme blitt brukt som sannhetsvitne på om det i et angjeldende område har vært samer eller ikke. Jeg har funnet at de i forhold til folketellingene nok fanger opp flere personer, men de må brukes med omhu.

Store geografiske områder

For det første er kirkebøkene basert på norsk og statlig inndeling av landskapet. Derfor kan det bli nokså arbeidsomt å bruke kirkebøkene på samisk historie. Man må bruke kirkebøker over et vidt område for å finne spor etter et samisk samfunn. Her kan vi ta tak i to brødre fra Bindalen, Ole og Christian Mathiasen.

Christian Mathiasen ble døpt i Vassåskirke i 1761 3 – 4 uker etter påske. Faren ble da skrevet som finn. Ole Mathiasen ble døpt i Vassås kirke i påska 1764. Faren var Mathias Sjursen *af Glømen*. Da den tredje broren, Anders, ble født, ble faren skrevet som *af Kolsvig Fieldet*, men ingen av de to sistnevnte gangene ble han angitt som same. Bare en *fin* blant Oles faddere angir foreldrenes og dåpsbarnets etnisitet. Bindal bygdebok beskriver Glømmen som en av de mest marginale gårdene i Bindal, bare bebodd i kortere perioder, 1702 – 1714 og 1819 – 1824.⁵ I og med at Mathias Sjursen i 1764 fikk gårdsnavnet som tilnavn, kan man anta at Glømmen også har en samisk bosetningshistorie.

Ole og Christian Mathiasen ble konfirmert i Vassåkirke hhv. 1782 og 1778. Etter dette må man bruke mange kirkebøker for å holde orden på brødrenes liv. Christian gifta seg med Maria Torkilsdatter i Leka kirke 26. desember 1781, og de to døpte barn i Nærøy og Vikna kirker, i tillegg til at hun ble introdusert i Vikna og Vassås. Sannsynligvis hadde de vintersete ved Kjørstadvalen i Bindal og sommerområder på de ytre øyene av Vikna. Christian døde før 1801, og kona Maria er sammen med ei datter et av enkehusholdene ved gården Risvik nevnt tidligere.

I 1784 kom Ole Mathiasen Kjørstadvalen til Brønnøy for å gifte seg med samens Elisabet Bentsdatter Brønnø. Ole Mathiasen Kjørstadvalens og Elisabet Bentsdatter Brønnøs bryllupsprosess fra troløvelse til vielse var i perioden 28. april til 2. pinsedag, noe som kanskje tyder på at Elisabet Bentsdatters familie ikke drev med rein. De to flytta tilbake til

⁵ Sylten, Håvard: *Bindal Gård og slekt 3*, Bindal kommune 2009, s. 468ff

Bindalen og levde der med utgangspunkt i gården Hollup. Han gifta seg opp igjen i 1800, ennå *af Hollup* og døpte barn i 1802 som *af Aspvigen*, men er ikke med i 1801 – tellinga. Ole, den siste kona og noen av barna begravnes ved Kolvereid kirke mellom 1803 og 1813⁶.

Ikke alltid etnonym

For det andre og i og med at etnisiteten er en flyktig størrelse, kan man ikke lite på at den blir ført inn, slik som eksemplene fra Karijorden og Glømmen har vist. I mine undersøkelser virker det som om etnisiteten først og fremst var knyttet til levemåte på denne tiden, slik at om man tok opp en typisk norsk væremåte, så falt etnonymene bort i kirkeboka.

Nok et eksempel er fra dagens Bindal. I kirkeboka for Vassås i Bindal er det flere innførsler som dreier seg om et samisk ektepar, Amund Paulsen og Serine Johansdatter.⁷ De ble identifisert som samer, hun allerede fra barnsben av (han trer ikke fram i kildene før ved ekteskapet). De giftet seg 2. juledag 1806 i Leka kirke. Hun var datter av et ektepar som tilbrakte hele sitt voksne liv i Leka prestegjeld. Allikevel er ingen av dem med i 1801 – tellinga. Også barna deres ble identifisert som samer ved dåpen i de første tiårene av 1800-tallet, men da ei datter ble konfirmert i 1832 var verken hun eller foreldrene beheftet med noen etnisitet. Da ei anna datter flytta ut av sognet i 1834 var heller ikke hun anført som same. Familien brukte etternavnet Kierstadvalen i 1832 og Sømliuaunet i 1834, og var da sannsynligvis fastboende.

Som en anekdote kan det nevnes at dattera Pauline Bergitta forlot Bindalen og dro nordover. I 1854 var hun på Dyrøy i Troms. Der ble hun gift og fikk dattera Anette Marie. Mannen var husmann på Bukkenesset i Dyrøy, og i folketellinga i 1865 hadde Paulina blitt flytta fra finnelista til den norske lista. Hun fikk minst 7 barnebarn, og alle ble regna som norske.

Usystematiske kirkebøker

For det tredje er ikke alle innførsler angående samene, og kanskje heller ikke nordmenn, like systematisk innført. Spesielt begravelser har seint blitt helt systematisk innført. Jeg har funnet et spesielt misforhold mellom begravelser og andre kirkelige handlinger i perioden 1775 – 1804. De er sterkt underrepresentert. Dette er egentlig ikke så uventa, siden begravelser jo er

⁶ Hermanstrand, Håkon: Sørsamisk samfunn i endring: Fokus på Åarjel – Njaarke 1775 – 1865 i *Senter for samiske studier. Skriftserie. nr 16*, Tromsø 2008, s. 68 - 69

⁷ Hermanstrand, Håkon: Sørsamisk samfunn i endring: Fokus på Åarjel – Njaarke 1775 – 1865 i *Senter for samiske studier. Skriftserie. nr 16*, Tromsø 2008, s. 18

den kirkelige handlingen som senest blir skikkelig og etterrettelig bokført. Mer uventa er det kanskje at det i mitt undersøkelsesområde er et fall i antallet kirkelig handlinger som angår samer i perioden 1790 – 1804 til tross for at den samiske befolkninga øker. En opptelling av navn i kirkebøkene viser befolkningsoppgang, men kirkebøkene viser en nedgang fordi stadig færre blir angitt som samer i kirkebøkene.

Dette betyr altså at man ved bruk av kirkebøker til samisk historie må bruke opptegnelser fra en rekke kirker i et større område, og være klar over at etnisiteten ikke alltid føres inn slik at de opptegnelsene man får, bare er et minimumstall, og at fravær av etnisitetsbetegnelse i kirkeboka ikke betyr fravær av samer.

Bykselsbrev

Det finnes en rekke bykselsbrev for Namdalen øst for Namsen fra tida på 1700 – tallet og første halvdel av 1800 – tallet som gir ulike typer informasjon. De gir personopplysninger, men også opplysninger om utkomme og områdegrensar.

I utgangspunktet er bykselsbrev rettighetsdokumenter utstedt til enkeltpersoner angående bestemte områder, for eksempel Stoerrebaertie, Steinfjellet, der grensene oppgis og det gis opplysninger om hvilke rettigheter og hva slags tidsrom det gjelder. De eldste bykselsbrev stadfester beiterett, men ikke alltid en eksklusiv beiterett, og ofte også fiskerett i nærmere angitte vann. Noen bykselsbrev gjelder bare fiskerett, som da John Olsen 4. februar 1810 fikk seddel fra fogd Pettersen i Namdalen på at han fortsatt fikk benytte fiskevatna (...) *Wollings vandet, Smalvandet og Rødningsvandet i Namse Almindig beliggende* (...). Der hadde også hans far fisket før ham.⁸ Det kan være noe usikkert hvor disse vannene ligger, men i og med at Smalvatnet, Smelehjaevrie, i dag er på fylkesgrensa mellom Nordland og Nord Trøndelag vil jeg tro at det er ett av vatna fra dette dokumentet. Wollings vandet tolker jeg til Mellingsvatnet, Veelnjesjaevrie, som ligger like ved. Rødningsvandet har jeg ikke funnet på kart.

Slik kan bykselsdokumenter kaste lys over deler av samisk næringsutøvelse som lett blir glemt, for eksempel innlandsfiske. Det viser også til generasjonsovergang, i dette tilfellet fordi John Olsens far også hadde fiska i disse vatna. Fra Namdalen kjenner jeg ikke fornyelse

⁸ Statsarkivet i Trondheim, Boks Namdal Futeembede B Bygsel og sal av Krongods Fbb 256

av slike fiskebyksler utover på 1800 – tallet, og fisket faller også bort i byksler som handler mer om reinbeite.

Ett spesielt spørsmål er hvorfor disse bykselsbrevene blir utstedt. Hvorfor ber man på byksel på noe som man ser på som sitt? Hvorfor søker enkeltpersoner byksel på det som ofte har blitt omtalt som kollektive eiendommer? Bykselsbreva kjennes i Namdalen tilbake til 1600-tallet. Jeg mener man kan se på breva som krisesymptomer. De kan være et uttrykk for konflikter i det samiske samfunnet. Et bykselsbrev på Gaajhtege i Namdalen fra 1784 og fornyelsen av det i 1797⁹ omtaler spesielt inntregning fra samene i naboombådene som uønsket. Fra Jijnjevaerie i Lierne kan bykselen til Bred-Tomas Tomassen på 1700 – tallet virke som en utbryting fra en større sijte. Samtidig kunne bykselsbreva brukes i forhold til det norske samfunnet, men siden en god del bykselsbrev og bykselsområder er eldre enn den norske nybygginga, kan de ikke i utgangspunktet settes i direkte sammenheng med landkonflikter mellom samer og nordmenn. Derfor er det kanskje mulig å se på bykselsbreva som et uttrykk for endringsprosesser i det samiske samfunnet, noe som ofte også forblir ”usynlig” siden man gjerne har en stereotyp oppfatning av det samiske samfunnet som stabilt og stillestående.

Fornuftig metodevalg

Mot denne bakgrunnen kan man da velge seg en metode for arbeidet med sørsamisk historie på 1700 – og 1800 – tallet. I mine øyne er det to hovedmomenter som man må ta hensyn til.

Flere kilder må brukes sammen. Siden etnisitet er konstruert og kildene neppe fanget opp alle samer som samer eller alle samer, er man nødt til å bruke mer enn en kildetype. Anders Løøv illustrerte dette ved å tegne opp et grovmasket ”garn” der kun få samer ble fanget i ”garnet”. Garnet illustrerte da en kildekategori, for eksempel kirkebøker. Ved å bruke flere kilder vil man da kunne øke sjansen til å belegge samisk historie. Et skifte fra Bindal omtaler for eksempel *finngrene*, og skuddpremier kan fortelle om samiske bjørnejegere. Stedsnavn, også norske, kan brukes som biter i puslespillet. Videre vil den geografiske mobiliteten tilsi at man bruker flere kilder fra ulike norske områder som til sammen dekker et samisk område. Spredning i tid er også nødvendig for å kunne oppfange endringer eller mønstre som man ikke

⁹ Statsarkivet i Trondheim: Pakke *Namdal Futeembede B Byksel og sal av Krongods Fbb 256*

nødvendigvis ser i et snevert tidsrom. Tidsaspektet er også viktig fordi man kan leve i mange år uten å sette spor etter seg i kildene.

Metoden må være individretta om målet er å finne ut noe om det samiske samfunnet. Dette mener jeg er en naturlig konsekvens av at kildene er såpass upresise at det er nødvendig å samle data på individnivå for å kunne framsette teorier på et høyere nivå. Det er ikke mulig å bruke kirkebokinnførslene alene eller folketellingsopplysningene alene for å si noe om sørsamisk historie. Kildeopplysningene kan ikke brukes som de er. For eksempel vil da en sammenstilling av folketall fra samemantallene i 1781 og 1789 og folketellinga fra 1801 og 1865 gi et inntrykk av samisk befolkningsnedgang fram til 1801, og en samisk framrykking inn i ikke-samiske områder rundt 1865 og 1900. Faktisk var det motsatte tilfellet. Ved en slik framgangsmåte får man heller ikke med seg etniske prosesser. Det er nødvendig å gå helt ned på individnivå for så å sette sammen opplysninger om hvert enkelt individ til et større bilde.

I min hovedoppgave brukte jeg familierekonstitusjonsmetoden for å kunne få fram opplysninger om folketall, landskapsbruk, sosiale former og økonomisk tilpasning i området mellom Namsenfjorden og Bindalsfjorden, og vest for Nåamesje, elva Namsen 1775 – 1804. Jeg brukte også den samme metoden på områdene sør for Burkije og øst for Nåamesje på 1700 – tallet. Slik fikk jeg fram en hittil ukjent side av samisk historie.

Samiske samfunn i endring

På grunnlag av hovedfagsoppgaven min, som blant annet tok for seg søndre del av Bindal, og på grunnlag av arbeidet mitt med historien i Østre Namdal, kan jeg komme med en del funderte påstander om den samiske historien på Sør-Helgeland ved overgangen mellom 1700 – tallet og 1800 – tallet.

Den ytre delen av Sør - Helgeland var på slutten av 1700-tallet og begynnelsen på 1800 – tallet et multietnisk område. Det var preget av en elite av dansk-norske tjenestemenn, et flertall bofaste nordmenn og en relativt stor minoritet av mobile samer som etter hvert delte seg i to grupper; de som sannsynligvis ble assimilert inn i den norske befolkninga og de som i stadig sterkere grad ble knytta til reindrifta. De indre områdene rundt grensa mellom Nord Trøndelag og Nordland var enerådende samiske områder som utover på 1800 – tallet også ble preget av ei norsk befolkning. Mens det i de ytre strøka kan synes flyttemønstre som kan være spor etter sijth, var det i de indre strøka ei inndeling i bykselsområder som kan være arvtakerne til sijteområder. Totalt for mitt undersøkelsesområde kan jeg anslå at den samiske

minoriteten utgjorde rundt 10% av befolkninga på slutten av 1800 – tallet, og at den var en majoritet i enkelte områder.

Grovt sett var det på slutten av 1700 – tallet ei samisk befolkning i Bindal som var langt større både tallmessig og andelsmessig enn dagens forhold mellom samisk og norsk befolkning. Denne befolkninga ble oppfatta som forskjellig fra den norske både av seg sjøl og nordmenn, men den var ikke nødvendigvis adskilt fra den norske i ett og alt. Forskjelligheten kom til uttrykk ved at den samiske befolkninga var mer mobil enn den norske, og brukte landskapet i sykluser. Ved overgang til bofasthet gikk det relativt kort tid før etnonymet forsvant fra kirkebøkene. Det virker som om bofasthet var hovedkriteriet for å bli oppfattet som norsk av myndighetene. Videre var det klare grenser mellom gruppene ved at samer hadde nordmenn som faddere og forlovere, men aldri omvendt. Giftemål mellom gruppene var svært uvanlig, og vanligvis bare mellom samisk mann og norsk kvinne i de tilfellene jeg har funnet. Arbeidsforhold var sannsynligvis også ordna slik at samer arbeidet for nordmenn, men ikke omvendt. Altså utgjorde det totale sosiale systemet et etnisk hierarki.

Den samiske befolkninga flytta på andre måter enn i dag, og det er en rimelig antakelse at det var flere økonomiske kombinasjoner i virksomhet. Det var tydelig ei samisk befolkning knytta til fjordene og øyene, som flytta ut på øyene og kysten om sommeren, og innover fjordene på vinteren. Dette likner på et flyttemønster kjent fra for eksempel Varanger. Flyttemønstrene kan antyde et mønster som kanskje kan være en rest av et sijtesystem, men kildeopplysningene kan vanskelig brukes til å dokumentere et slikt nivå over enkelthusholdet på slutten av 1700 – tallet. På sørsida av Bindalsfjorden var sannsynligvis området ved Kjærstadvalen, Sømli, Hollup og Kjelleidet et viktig område og vintersete, mens øyene utafor og sørover var viktige om sommeren. Dette er da snakk om ei kystsamisk befolkning, om man vil bruke en slik benevnelse. I Nærøymanuskriftet¹⁰, forfattet rundt 1723, nevnes *søfinnerne i Nummedahlen* eksplisitt, og Torghatten og Heilhornet nevnes som eksempler på samiske helligfjell. Denne delen av den samiske befolkninga assimileres inn i det norske samfunnet gjennom bofasthet i første halvdel av 1800 – tallet, og er borte fra kildene rundt 1865. I Namdalen var det også en bygdesamisk tilpasning knytta til de norske innlandsbygdene på slutten av 1700 – tallet som blant annet fylte en rolle som arbeidskraft og håndverkere i tillegg til å være mobil. Det er rimelig å anta at det også var ei slik befolkning på Helgeland. Denne

¹⁰ Quigstad, Just: *Kildeskrifter til den lappiske mytologi*, Trondheim 1903

bygdesamiske tilpasninga ser også ut til å forsvinne tidlig på 1800 – tallet slik som den kystsamiske. Det er rimelig å anta at denne samiske befolkninga gikk opp i den norske gjennom å bli husmenn, inderster, håndverkere, småbrukere og fiskere.

Den delen av den samiske økonomiske tilpasninga som overlevde assimileringa var reindriftstilpasninga. I tillegg til kyst – og bygdesamene var det også på 1700 – tallet ei reindrivende befolkning som søkte kystområdene om vinteren, og som for Bindalen sin del hadde sommerbeite i fjella øst for fjordene. Det er her snakk om for eksempel Sari Jørgensen og Malena Pedersdatter som blant annet flytta mellom områdene ved Kjærstadvalen om vinteren og områdene rundt Fugelstadfjellet om sommeren, men også flyttinger fra Burkije og ut til kysten. Også for den reindrivende delen av den samiske befolkninga i Bindal ser området ved Kjærstadvalen, Sømli, Hollup og Kjelleidet ut til å ha vært viktig. Dagens reindrift i Voengelh-Njaarke er en videreføring av disse tradisjonene, og de som i dag driver reindriften er direkte etterkommere av 1700 – tallets reineiere. I Namdalen bestod den kystnære reindriften på 1800-tallet av jevnt over mye mindre flokker enn den reindriften som hadde sine sommerbeiter helt inn mot svenskegrensa. Det er derfor rimelig å anta at den kystnære reindriften representerte en del av en kombinasjonsøkonomi tidlig på 1800 – tallet. Når samer også var blant de første nyrydderne, og var handelsmenn, forteller dette om et variert samisk næringsliv som blir begrensa utover på 1800 – tallet.

På 1700 – tallet var det i Østre Namdal som i Søndre Helgeland en rekke bykselsområder som forsvant utover på 1800 – tallet. I Østre Namdal var bykselsområdene ikke utelukkende definert av reindriften i og med at de er for små i forhold til reindriftenes helårige behov. Det er da ikke urimelig å tro at de kanskje er en rest av et eldre sijtesystem som baserte seg på en langt mer variert økonomisk utkomme enn bare reindrift, og at bykselssystemet kanskje da som sagt er et uttrykk for en samfunnsendring i retning av den reindriften vi kjenner i dag. I grenseområdene mot Sverige i Lierne og Røyrvik kommuner var det allerede på 1600 – tallet bykselsområder som strakte seg inn i både Norge og Sverige definert etter grenseoppgangen på 1750 – tallet. De som bodde innafor disse områdene, som godt passer på sijte definisjonen, hadde en svært variert næringsliv på begynnelsen av 1700 – tallet der reindriften tydeligvis bare utgjorde en mindre del. Allerede nevnte bykselsbrev som angikk fiske bekrefter et variert utkomme. Med grensedraginga deltes disse bykselsområdene opp i mindre deler, samtidig med at reindriften vokste fram og den norske og svenske nybygginga begynner. Samtidig økte kristendommens innflytelse. Disse endringsprosessene, som staten har hatt en rolle i, må ha

hatt ringvirkninger i det samiske samfunnet ikke bare i grenseområdene, og skjer parallelt med at kystsamiske og bygdesamiske tilpasninger forsvinner i Njaarke.

Avslutning

Poenget mitt har da vært å vise at spesielt den kystsamiske befolkninga i det sørsamiske området, men også sijtesamfunna i endring i indre strøk, ikke kunne vært påvist uten å forstå etnisitet som foranderlig, uten oppgjør med stereotypier og med en grunnleggende forståelse av samiske samfunnsinstitusjoner før man gir seg i kast med kildene, som da kan tolkes i nytt lys og med kritisk blikk. Kunnskapen kommer ikke før man har vært helt ned på individnivå og så bygd opp informasjonen på nytt innafør nokså store geografiske områder. Da kommer det fram et mangslungent samisk samfunn fra ytterste kyst til riksgrense (og faktisk videre østover til neste kyst) som var i endring på slutten av 1700 – tallet og begynnelsen av 1800 – tallet.

(eventuelle tilbakemeldinger: hakon.hermanstrand@yahoo.no)